

A portrait of a woman with dark skin, wearing a white headwrap with a red and gold patterned band. She is wearing a light pink, long-sleeved, button-down tunic. She has a serious expression and is looking directly at the camera. The background is a plain, light-colored wall.

RWANDA WOUNDED VISION

EDUCATIEVE FICHE OVER
DE GENOCIDE IN RWANDA

© Alexis Cordesse

Colofon

Concept: Kazerne Dossin

Teksten: Yaëlle Van Crombrugge (KD)
en Hélène Morvan (RCN J&D)

Leescomité: Pascaline Adamantidis, Sara Lanoye, Michel Hérode,
Yves Monin, Anne-Aël Pohnu, Martien Schotsmans,
Dorien Styven

Historisch advies: Ina Van Looy (CCLJ), Florence Caulier (CCLJ), Joël Koteck,
Laurence Schram, Pedagogisch Comité van Kazerne Dossin

Lay-out: Sven Smets

Vertaling: Oliv Chandler-Schoeters

Eindredactie: Yaëlle Van Crombrugge en Marjan Verplancke

OVER DE TENTOONSTELLING

Foto 1 © Alexis Cordesse

Het is onmogelijk om niet geraakt te worden door de schoonheid van dit landschap en door deze prachtige groene heuvels. Je bent in Rwanda, in 'het land van de duizend heuvels'. Maar wat verbergt deze dreigende hemel? Het komt er niet zozeer op aan de schoonheid van deze omgeving te bewonderen, maar veeleer haar geschiedenis te doorgronden. Zou dit prachtige landschap de sporen van een duister verleden verbergen?

Twintig jaar geleden veranderde deze plaats inderdaad in een graf in open lucht. Van april tot en met juli 1994 werden in Rwanda ongeveer één miljoen mensen vermoord. Wat plaatsvond was een onvoorstelbare genocide op de Tutsi's en op Hutu's die zich kantten tegen deze massaslachting. De tentoonstelling van Alexis Cordesse 'Rwanda, Wounded Vision' graveert met beelden en woorden de sporen van de genocide in ons geheugen. De fotograaf onderzoekt de kracht van de beelden die duidelijk maken wat daar is gebeurd en hoe dat is gebeurd. De tentoonstelling nodigt de bezoeker uit om niet alleen naar de misdaad te kijken maar er ook verklaringen voor te zoeken.

De tentoonstelling praktisch

WANNEER | van 5 april tot 14 september 2014

WAAR | Kazerne Dossin, 4de verdieping van het museum

PRIJS | De toegang tot de tentoonstelling kost 4/8/10 euro. Daarbij is het bezoek aan de permanente collectie inbegrepen.

EDUCATIEVE FICHE | Het pedagogisch materiaal dat vermeld wordt in deze fiche is op aanvraag beschikbaar bij de educatieve dienst van Kazerne Dossin. Aanvragen kan per mail: yaelle.vancrombrugge@kazernedossin.eu

EDUCATIEVE FICHE

Foto 2 © Alexis Cordesse

Deze educatieve fiche wordt ter beschikking gesteld aan leerkrachten die de genocide in Rwanda in de klas willen bespreken. Het is hierbij niet noodzakelijk om de tentoonstelling 'Rwanda, Wounded vision' met de leerlingen te bezoeken. De fiche neemt enkele documenten van de tentoonstelling over, maar het pakket kan ook los van een bezoek worden gebruikt. Anderzijds is de fiche wel een uitbreiding op het bezoek aan Kazerne Dossin. Dit pakket tracht immers de parallellen en de verschillen aan te duiden tussen de Holocaust en de genocide in Rwanda (zie de gele kaders met een ster). De fiche analyseert de mechanismen die zich in beide situaties voordoen en die leiden tot massageweld. Deze fiche rijkt de historische context aan en geeft concrete didactische tips. Je vindt achteraan ook een bibliografie (achtergrondinformatie) in verband met het onderwerp en een lexicon. Alle woorden die aangeduid zijn met een sterretje worden daarin gedefinieerd.

Je kan deze twee foto's gebruiken als een introductie tot de tentoonstelling of om de les te starten. Ze illustreren het enorme contrast tussen de pracht van de Rwandese landschappen en de gruwel van de genocide.

- Bekijk de eerste foto. Wat is het eerste woord dat bij je opkomt wanneer je deze foto ziet? Beschrijf wat je ziet.
- Bekijk nu de tweede foto. Wat bemerk je hier?
- Welk gevoel roept deze tweede foto bij je op? Hoe contrasteert ze met de eerste foto?
- Beide foto's werden in hetzelfde land genomen. Welk land? Heb je enig idee van de historische gebeurtenis die daar heeft plaats gevonden?

HISTORISCHE CONTEXT

Sinds de koloniale periode in de 19^e eeuw wordt de geschiedenis van Rwanda gekenmerkt door oploeiende politiek-etnische spanningen die het land in 1994 in de gruwel van de genocide stortten. Twintig jaar later herstelt Rwanda zich beetje bij beetje, maar het moet nu aan vele uitdagingen het hoofd bieden.

1897-1962 Etnisch onderscheid in de koloniale periode

De eerste gekende bewoners van Rwanda zijn de Twa's, pygmeeën. Maar de volkeren die er zich vervolgens vestigen, vermengen zich geleidelijk en delen langzaam aan eenzelfde taal, religie en cultuur. Vanaf de 16^e eeuw wordt het land op politiek vlak verdeeld in koninkrijken, geleid door koningen die men Mwami noemt. De begrippen Hutu en Tutsi bestaan, maar duiden op socio-professionele groepen (landbouwers en veehouders). Op basis van zijn dagelijkse bezigheden kan een Hutu dus een Tutsi worden en omgekeerd.

Vanaf 1897, in het kader van de koloniale expansiepolitiek in Afrika, komt Rwanda eerst onder Duits en daarna, na Wereldoorlog I, onder Belgisch Bestuur. Deze Europese kolonisatoren stellen de bestaande politieke en sociale structuren in vraag. In 1918 plaatsen de Belgische autoriteiten de Tutsi-leiders onder hun controle en passen de toen gangbare raciale theorieën toe. De Belgische koloniale macht ontwikkelt een hiërarchie tussen de Hutu's, Tutsi's en Twa's. Op basis van verschillende morfologische kenmerken worden de Tutsi's als intelligenter beschouwd en dus beter geschikt om de leiding te nemen. In de jaren 30 verplichten de Belgen het gebruik van een identiteitskaart waarop de etniciteit* Hutu, Tutsi of Twa vermeld wordt. Hierdoor wordt het sociale en economische onderscheid tussen de twee groepen benadrukt. Dit beleid zal een doorslaggevende rol spelen in de politiek-etnische rivaliteit die gedurende meer dan dertig jaar het land zal verscheuren.

1959-1990 Dekolonisatiebeweging en politisering van de etnische kloof

Na de Tweede Wereldoorlog ontstaan op het Afrikaanse continent onafhankelijkheidsbewegingen. Op dat moment begint ook de Tutsi-elite de macht van de koloniale* in Rwanda te betwisten en vraagt ze de totale en onmiddellijke onafhankelijkheid van het land. Als antwoord op deze Tutsi-contestatie ondersteunen de Belgische kolonisatoren* de vorming van een leidende

Hutu-klasse in naam van de 'democratische meerderheid' (de Hutu's vertegenwoordigen 85% van de Rwandese bevolking tegenover 14% Tutsi's en 1% Twa's). In 1959 komen de Hutu's, die zich kanten tegen de politieke, economische en sociale politiek van de Tutsi's, in opstand. Dit is de start van wat men 'de sociale revolutie' noemt, die van 1959 tot 1961 duurt.

Wanneer Rwanda in 1962 onafhankelijk wordt, vluchten 120 000 mensen - hoofdzakelijk Tutsi's - naar de verschillende buurlanden om te ontsnappen aan het geweld, dat met de geleidelijke machtsovername door de Hutu-gemeenschap gepaard gaat. Tussen 1962 en 1967 voeren Tutsi-vluchtelingen tien aanvallen uit op Hutu-doelwitten en de Hutu-regering, waarbij elk van deze acties tot represailles leidt. Een groot aantal Tutsi-burgers wordt vermoord, wat aanleiding geeft tot een nieuwe vluchtelingenstroom.

Anderzijds werken de opeenvolgende Hutu-regeringen mee aan de versteviging van een politiek die gericht is op etnische discriminatie. Etnische afkomst wordt een bepalend element in het sociale leven. De toegang tot werk, scholing, administratieve posten en het leger wordt vanaf nu voor de Tutsi's beperkt.

1990-1994 Burgeroorlog en vredesonderhandelingen

In 1990 dringt het Rwandees Patriottisch Front (RPF)*, dat gevestigd is in Oeganda, Rwanda binnen. Onder nationale en internationale druk waarbij wordt aangedrongen op de democratisering van het land, staat president Habyarimana (een Hutu) de invoering van het meerpartijstelsel toe. In april 1992 wordt een coalitieregering gevormd die onderhandelingen start met het RPF*. Dit overleg leidt eerst tot een staakt-het-vuren in juli 1992 en is de aanleiding tot de Arusha-akkoorden in augustus 1993.

Om de akkoorden van Arusha te doen naleven, zetten de Verenigde Naties* in november 1993 blauwhelmen in, maar in werkelijkheid worden de akkoorden nooit volledig toegepast. President Habyarimana raakt steeds meer geïsoleerd doordat de houding van zijn meest extremistische medestanders verhardt. Zij weigeren een opening naar een Tutsi-oppositie toe, evenals de installatie van een overgangsregering.

Rwanda verzinkt in een gewelddadige burgeroorlog die gepaard gaat met ideologische propaganda, gedicteerd door de regering: ze verspreiden leugens, voeden de angst, insinueren dat de verdeling van de macht een catastrofale situatie zou veroorzaken, beschuldigen de opposanten en

beroepen zich op de etnische solidariteit. RTLM* (*Radio Télévision des Mille Collines*) en het leger, dat zogenaamd ter zelfbescherming gewapende militieën opleidt, worden de dienaars van deze haatmachine.

April-juli 1994 De uitroeiing van de Tutsi's en het uitmoorden van gematigde Hutu's

Op 6 april 1994 wordt het vliegtuig van Habyarimana neergehaald. De dood van de Rwandese president leidt tot het begin van de uitroeiing van de Tutsi's en tot het uitmoorden van de Hutu's die zich tegen deze genocide* verzetten. Op 7 april worden eerste minister Agathe Uwilingiyimana (een gematigde Hutu) en de tien Belgische blauwhelmen die haar moesten beschermen, brutaal vermoord door soldaten van het Rwandese leger. Twee weken later, op 21 april, trekt België samen met andere landen zijn troepen terug. Het aantal strijdkrachten van UNAMIR daalt van de oorspronkelijke 2.165 naar 270 blauwhelmen. Op drie maanden tijd worden ongeveer één miljoen mensen vermoord, zonder dat de internationale organisaties die in Rwanda aanwezig zijn tussenbeide komen. De slachtpartijen gaan door tot 4 juli 1994, de datum waarop het RPF* de militaire controle over het volledige Rwandese grondgebied overneemt en een regering van nationale eenheid vormt. Deze heeft als prioriteit: de reconstructie van het land en gerechtigheid voor de slachtoffers van de genocide*.

1994-2014 Pogingen om de openbare en juridische veiligheid te bevorderen na de genocide*

Kort na de genocide* worden meer dan 100.000 verdachten opgepakt, maar het juridische apparaat kan er slechts enkele duizenden per jaar berechten. Daarom werkt Rwanda een geheel van juridische mogelijkheden uit om de aanstokers en uitvoerders van de uitroeiing te veroordelen. Daarnaast heeft de genocide* belangrijke vluchtelingenstromen in gang gezet. Meer dan anderhalf miljoen Rwandezinnen (hoofdzakelijk Hutu's) vluchten naar buurlanden, vooral naar het oosten van de Democratische Republiek Congo (DRC).¹ Onder hen bevinden zich gewapende Hutu-extremisten, die aan de grenzen een bedreiging vormen voor de stabiliteit van het nieuwe Rwandese regime. Vanaf 1996 start het Rwandees Patriotisch Leger (RPL) met gewapende aanvallen om de politiek-militaire Hutu-oppositie in de vluchtelingenkampen in de DRC te ontmantelen. Dit heeft duizenden doden tot gevolg.² Twee decennia na de genocide* controleert een Hutu-militie, het FDLR (*Forces Démocratiques de Libération*

du Rwanda), nog steeds kleine delen van de Congolese provincies Zuid- en Noord-Kivu, wat leidt tot ernstige vormen van afpersing van de plaatselijke bevolking.

Kaart van Rwanda

Algemene gegevens

Officiële benaming: Republiek Rwanda
Hoofdstad: Kigali
Oppervlakte: 26.338 km²
Bevolkingscijfer: 11,46 miljoen inwoners (2012)
Politiek stelsel: Democratische republiek met presidentieel regime
Staatshoofd: Paul Kagame, verkozen in 2000 (onrechtstreeks verkozen), opnieuw verkozen in 2003 en 2010 (algemene verkiezingen)
Index van de menselijke ontwikkeling (HDI): 0.434 in 2013, staat op de 167^e plaats/ 187 landen
Officiële talen: Kinyarwanda, Frans, Engels

¹ Op dat ogenblik Zaïre

² Hoofdcommissaris van de Verenigde Naties voor de Mensenrechten, *Rapport du Projet Mapping concernant les violations les plus graves des droits de l'homme et du droit international humanitaire commises entre mars 1993 et juin 2003 sur le territoire de la République démocratique du Congo*, Augustus 2010.

DIDACTISCHE TIPS

De tips die in deze fiche worden uitgewerkt, zijn in vier thema's verdeeld: **1. Daders, slachtoffers en redders**, **2. Omstanders**, **3. De genocide** en **4. Na de genocide**. Wij raden de leerkrachten aan om hun klas in vier groepen te verdelen en aan iedere groep een thema te geven. Het derde thema is omvangrijker dan de andere en kan eventueel opgesplitst worden binnen de groep. Na het groepswork is een klassikale nabeschuiving aan te raden. Tenslotte bevat dit pakket ook een verwijzing naar twee geluidsfragmenten. Zelfs wanneer men niet naar de opnames luistert en uitsluitend de teksten raadpleegt, is het wenselijker om de leerlingen een computer met internetverbinding ter beschikking te stellen.

1. Daders, slachtoffers, redders

De Hutu's en de Tutsi's vormen geen afzonderlijke gemeenschappen maar leven samen. Ze spreken dezelfde taal (het Kinyarwanda), hebben dezelfde godsdienst en wonen in hetzelfde gebied. Op een dag veranderen ze in daders, slachtoffers of redders. Onder 'redders' verstaan we de gematigde Hutu's die zich verzet hebben tegen de racistische ideologie en zij die de Tutsi's beschermd hebben met gevaar voor eigen leven. De foto's en de teksten op de volgende bladzijde nodigen ons uit om ons in elk van deze drie perspectieven te verdiepen.

Opdrachten

Lees aandachtig de drie getuigenissen en beantwoord de volgende vragen:

1. Wat voelen de daders volgens François en Angélique tijdens de slachtpartijen?
2. Hoe rechtvaardigt François de moorden die hij heeft begaan?
3. In het Kinyarwanda wordt het moorden tijdens de genocide* aangeduid als 'gukora', wat 'werken' betekent. Wapens worden vaak aangeduid als 'ibikoresho', 'werktuigen'. Welke elementen tonen dat 'doden' een gewone job is?
4. Hoe hielp en redde Laurien Tutsi's?
5. Welk beeld heeft Laurien van de daders en wat tracht hij te doen?
6. Men heeft het over 'een genocide onder burens'. Onderstreep in de getuigenissen de elementen die de nabijheid van daders en slachtoffers bevestigen (het feit dat ze zo dicht bij elkaar wonen en dat ze elkaar kennen).

Antwoorden

1. François voelde niets. Volgens Angélique 'leken [de moordenaars] erg blij dat ze de hele dag konden gaan doden'.
2. François zegt: 'In die tijd was Tutsi's doden echt erg populair geworden'. François blijkt geen enkel schuldgevoel te hebben omdat de slachtingen bij de tijdsgeest hoorden. Zij waren bijna normaal.
3. De moordenaars werkten in de moerassen en hadden vaste werkuren (van 9u tot 16.30u). Ze hadden ook werkmethodes (ze werkten in colonnes, ze zongen, ze floten,...)
4. Laurien bracht voedsel (rijst en bonen) naar de Tutsi's. Uit het uittreksel blijkt dit niet maar Laurien heeft ook Tutsi's verborgen.
5. Laurien beschouwt de daders als 'menselijke wezens die op het verkeerde spoor raken'. Hij is ervan overtuigd dat hij de daders kan helpen om het juiste pad terug te vinden door hun menselijke waardigheid opnieuw op te wekken.
6. Getuigenis van François: 'De twee kinderen hadden zich verstopt in een bananenplantage naast ons...'
Getuigenis van Laurien: 'en de mensen die achtervolgd werden in de bosjes, het struikgewas rond mijn huis, stierven terwijl ze me riepen. (...) En ik herkende de stemmen'.

Het onderscheid tussen 'daders', 'slachtoffers' en 'redders' kunnen we ook op de Holocaust toepassen. De Joodse slachtoffers zijn vrij gemakkelijk te omschrijven, maar de term 'daders' vraagt een grondigere uitleg. Onder deze term verstaan we alle personen die van nabij of van ver meegewerkt hebben aan de vervolging en het uitmoorden van Joden: de nazi's, overijverige Belgische ambtenaren, de Vlaamse SS (waarvan leden in de Dossinkazerne werkten), politieagenten die deelgenomen hebben aan de razzia's,...

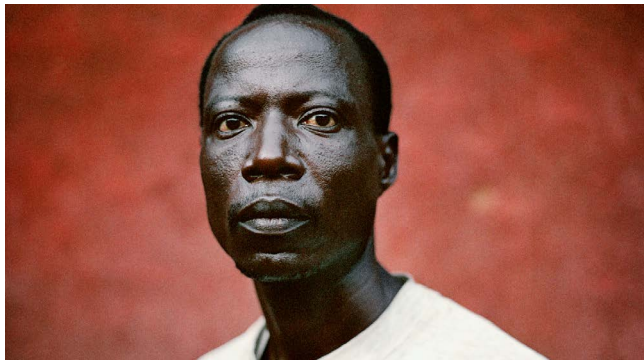
De 'redders' zijn mensen die zich op verschillende manieren hebben verzet tegen de situatie op dat moment: de politieagenten die weigerden deel te nemen of die Joden waarschuwen voor de op handen zijnde razzia, de mensen die Joden hielpen en verborgen, de burgemeesters die weigerden om de gele ster te verkopen, ...

Verder zijn er nog twee belangrijke gelijkenissen tussen de genocide in Rwanda en de Holocaust. De mechanismes (ontmenselijking, propaganda, andere ethische code...) die van mensen daders maken, zijn gelijklopend. In beide gevallen kan er ook niet steeds een zwart-wit onderscheid worden gemaakt tussen de verschillende groepen. De werkelijkheid is voornamelijk grijs.

Lesimpulsen

Doc. 1: Getuigenis van een dader

François Ntangamira, 39 jaar, metser

François Ntangamira © Alexis Cordesse

‘De twee kinderen hadden zich verstopt in een bananenplantage naast ons. Toen Claver ze ontdekte, zei hij, heel tevreden met zichzelf: ‘Kom kijken! Ik heb twee kleine kakkerlakken* gevangen. Ik heb ze gedood met een knuppel. De eerste heb ik drie slagen gegeven. De tweede was kleiner, voor hem waren twee slagen voldoende. In die tijd was Tutsi’s doden echt erg populair geworden. Dus die twee kinderen vermoorden, heeft mij niks gedaan.’

Uittreksel uit de tentoonstelling van Alexis Cordesse ‘Rwanda, Wounded Vision’.

Doc. 2: Getuigenis van een slachtoffer

Angélique Mukamanzi, 25 jaar, boerin

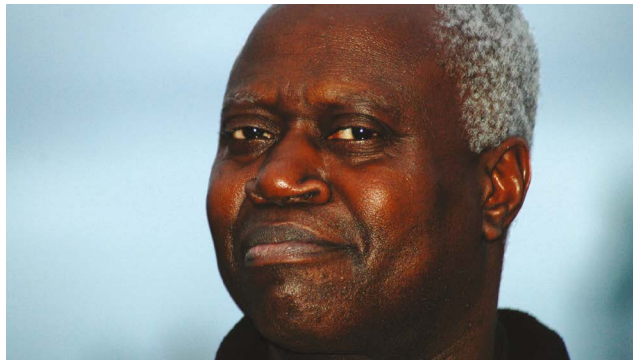
Foto van overlevende © Alexis Cordesse

‘De moordenaars werkten in de moerassen van 9u tot 16.30u, in volle daglicht. Soms, als het te hard regende, kwamen ze later op de ochtend. Ze kwamen in colonnes, kondigden zich aan door liedjes en fluitjes. Ze sloegen op trommels en leken erg blij dat ze de hele dag konden gaan doden. De ene morgen gebruikten ze het ene weggetje, de volgende dag het ander. Wanneer we de eerste fluittonen hoorden, doken wij weg in de tegenovergestelde richting. Op een morgen speelden ze vals. Ze kwamen langs alle kanten om hinderlagen te leggen. Die dag was erg ontmoedigend omdat we wisten dat er die avond meer doden zouden zijn dan anders.’

HATZFELD J., *Dans le nu de la vie. Récits des marais rwandais*, Paris, 2000, p. 81.

Doc. 3: Getuigenis van een redder

Laurien Ntezimana, 59 jaar, theoloog

Laurien Ntezimana © Pascaline Adamantidis voor RCN J&D

‘Als je lang genoeg in de afschuw leeft, herpak je jezelf en toen ik me herpakt heb, leed ik niet meer, maar vocht ik. Ik zei tot mezelf: ik moet de schade beperken, dat is alles. En het is op dat ogenblik dat ik mezelf ertoe gebracht heb om te proberen deze mensen te voeden. (...) Ik ben begonnen met het verdelen van rijst en bonen. (...) En dat is één van de dingen die me gered heeft (...).

Je bent bang, maar uiteindelijk stijgt je daar boven uit, ik weet niet of het boven of voorbij de angst is (...). Het is alsof je morfine in je lichaam hebt en je dit allemaal niet meer voelt. (...) Ik vertrok met de camionette... Ik zag hoe rondom mij in de bosjes werd vermoord. Ik stak razende mensen voorbij (...) en de mensen die achtervolgd werden in de bosjes, het struikgewas rond mijn huis, stierven terwijl ze me riepen. (...) En ik herkende de stemmen... Dat is het afschuwelijkste.

(...) Ik was razend op de mensen die anderen doodden, maar wanneer ik tegenover hen stond, liet ik niets blijken. Ik beschouw hen als menselijke wezens die op het verkeerde spoor raken. (...) Ik hou in gedachten dat hij van die weg af kan, dat hij van dat pad kan afwijken en dat ik kan rekenen op een medeplichtige binnen in hem. Dan ga ik opzoek naar die medeplichtige en die medeplichtige, dat is het menselijke. (...)’

Uittreksel uit het verhaal van Laurien Ntezimana ‘Vivre à l’endroit’ uit de radioserie ‘Si c’est là, c’est ici’ gerealiseerd door Pascaline Adamantidis voor RCN Justice & Démocratie)

Tip

Je kan een radiofragment van Laurien’s verhaal beluisteren via volgende link: <http://www.rcn-ong.be/-Radio,32-?lang-fr>

2. De omstanders

Naast de Hutu's en de Tutsi's leefde in Rwanda nog een andere groep, die buiten het conflict stond: ambassadeurs, ontwikkelingswerkers, missionarissen, blauwhelmen (vredestroepen van de Verenigde Naties*), ... Na de moord op president Habyarimana op 6 april 1994 - de gebeurtenis die de genocide* uitlokte - wordt een groot deel van deze mensen in allerijl geëvacueerd. Na de moord op tien Belgische blauwhelmen de volgende dag beslist ook België om zijn troepen en zijn onderdanen terug te halen. De belangrijkste westerse mogendheden sturen troepen naar Rwanda: niet om zich tegen de moordpartijen te verzetten, maar om de evacuatie van hun landgenoten te organiseren. Hoe voelden deze omstanders de situatie in Rwanda aan? Hebben zij signalen opgevangen die de genocide* aankondigden? Hoe reageerden zij bij hun evacuatie?

Opdrachten

1. Tijdens het assisenproces over de Rwandese genocide dat in 2001 in België plaatsvond, getuigden twee externe waarnemers. Beiden waren als ontwikkelingswerker in Rwanda toen de genocide* uitbrak. Ze verlieten het land in april 1994. België, een oude koloniale macht in Rwanda, had zijn banden met het land behouden en was er aanwezig omwille van ontwikkelingssamenwerking.

- Lees aandachtig de twee getuigenissen. Hebben deze twee ontwikkelingswerkers de genocide* zien aankomen?
- Welke conclusie kan je na het lezen van de twee getuigenissen trekken?
- Welke vragen roept de beslissing om alle Belgen uit Rwanda te evacueren bij je op? Waren er andere mogelijkheden?

2. Bekijk het fragment van de film 'Shooting Dogs' (1:26:54-1:31:18.), beschikbaar op het videokanaal van Kazerne Dossin: <http://vimeo.com/kazernedossin>

In dit fragment komen drie personen aan bod: de jonge Engelse leraar Joe, de katholieke priester Christopher en de Belgische blauwhelm kapitein Delon. Deze mannen krijgen de opdracht van de VN om de school waar ze zich bevinden te ontruimen. Zo leveren zij 2.500 Tutsi-vluchtelingen over aan de moordende Hutu-milities.

- Te midden van de slachting moeten ze alle drie een keuze maken, verscheurd tussen angst, bevelen en hun geweten. Welke keuze maken Joe, Christopher en Kapitein Delon?
- Hoe voelen zij zich bij het maken van die keuze?

Antwoorden

1.

- Ontwikkelingswerker 1 voelde enorme spanningen in Rwanda. Tijdens zijn verlof in België had hij al gewaarschuwd dat de politieke impasse opnieuw kon leiden tot oorlog, geweld en slachtingen. Daarentegen voelde ontwikkelingswerker 2 de genocide* niet aankomen. In zijn omgeving waren er geen spanningen tussen Hutu's en Tutsi's: 'Het waren vrienden'.
- Het besluit: Wat omstanders aanvoelen, kan verschillen van persoon tot persoon. Hoewel we kunnen veronderstellen dat beide ontwikkelingswerkers hetzelfde hebben gezien, hebben ze een tegenovergestelde kijk op de feiten.
- Eigen interpretatie

2.

- - Joe beslist om te vluchten omdat hij niet wil sterven. Hij stapt in de vrachtwagen met de blauwhelmen.
- Hoewel priester Christopher weet dat hij zal sterven, blijft hij in naam van zijn geloof in Rwanda.
- Als blauwhelm moet kapitein Delon het bevel gehoorzamen en de school verlaten. Voor hij vertrekt, vraagt een afgevaardigde van de vluchtelingen om de vluchtelingen en vooral de kinderen, te doden en hen zo een minder wrede dood te gunnen. Delon weigert en zegt: 'Ik kan jullie niet helpen'.
- - Joe voelt zich schuldig. Hij schaamt zich om te vluchten. Twee keer verontschuldigt hij zich bij Marie, die hem eraan herinnert dat hij beloofd had om te blijven. Joe is bang wanneer hij zich tot de priester richt en heeft tranen in de ogen als hij de school verlaat.
- Christopher vindt kracht en vrede in zijn geloof in God.
- Hoewel hij zich kan verschuilen achter zijn functie als soldaat, is kapitein Delon duidelijk geraakt door de vraag van de vluchteling.

Lesimpulsen

Woorden van de externe waarnemers tijdens het assisenproces.

Voorzitter: Hebt u op een zeker ogenblik gevoeld wat ontzettend zou worden op 6 april?

Ontwikkelingswerker 1: 'Ik ben in Rwanda aangekomen in 1979 en heb Rwanda verlaten op 12 april 1994. (...) Men voelde zeer goed dat er enorme spanningen waren, dat is duidelijk, en men voelde ook dat er een impasse bestond op politiek vlak. Men vreesde dat (...) dit tot geweld kon leiden. In december 1993 was ik terug in België (...) en daar heb ik mensen gewaarschuwd. Ik heb gesignaleerd dat men alleszins in mijn omgeving vreesde dat deze impasse kon leiden tot het opnieuw opstarten van de oorlog en dat het erger kon worden dan wat mijn echtgenote beleefd had in Burundi in 1972, waar een massamoord op meer dan 300 000 mensen had plaatsgevonden.'

Ontwikkelingswerker 2: 'Ik verbleef in Rwanda sinds 1968 en ik heb Rwanda verlaten op 24 april 1994. Sinds de dood van de Burundese president Ndadaye (in 1993) waren er enorme spanningen (...) maar tussen diegenen die met mij werkten, was er geen slechte verstandhouding. (...) Nochtans leefden in onze wijk veel Tutsi's, (...) maar ook veel Hutu's, misschien leefden er van beide groepen evenveel. Ik zag de jongeren die naar Burundi gingen voor de training (van het RPF*) en terugkwamen. Zij vertelden het mij. Dan zag men ook jongeren die zich aansloten bij de voormalige FAR (*Forces Armées Rwandaises*) of bij het nationale leger. Men had de beiden. Maar, weet u, wanneer ze terugkwamen, waren het vrienden. Er waren geen spanningen in onze wijk.'

Afschrift van de audiënties van het assisenproces over de Rwandese genocide, Brussel, van 17 april tot 8 juni 2001.

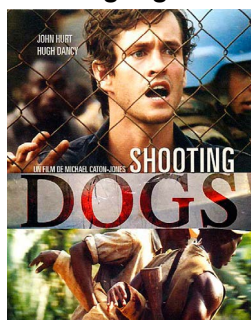

'Landen of leiders die een genocide begaan of steunen, denken vaak dat ze deze wreedheden kunnen plegen zonder het minste verzet van de rest van de wereld. Tijdens de Tweede Wereldoorlog ondernamen de geallieerde grootmachten niets om de Europese Joden te redden of om hen te helpen nazi-Duitsland te ontvluchten.'

In 1994 was de internationale gemeenschap op de hoogte van wat er gebeurde in Rwanda, maar ze heeft niet gereageerd. Toen de genocide begon, waren er 2.500 Blauwhelmen (o.a. 450 Belgische para's) in Rwanda in het kader van de UNAMIR (Hulpmissie van de VN voor Rwanda). Om verschillende redenen werd het mandaat van deze missie door de VN niet aangepast aan de nieuwe omstandigheden. De blauwhelmen mochten hun wapens niet gebruiken om de massaslachtingen tegen te houden. Integendeel heeft de VN zich gehaast om zijn troepen uit Rwanda te evacueren. De zichtbaarheid van beide genocides was niet hetzelfde. Door de aanwezigheid van de media werd de genocide in Rwanda zichtbaar voor de rest van de wereld, terwijl veel mensen tijdens de Tweede Wereldoorlog (tenminste tot 1942) niet op de hoogte waren van het lot van de Joden.

Verenigde Naties, *L'Holocauste et les Nations Unies. Recueil d'articles thématiques*, New York, 2009, p. 46 et 53. Interview Joël Kotek, 10 februari 2014.

'Shooting Dogs'

CATON-JONES M., *Shooting Dogs*, 2006, 1u54.

3. De genocide*

In tegenstelling tot de clichés die de Rwandese genocide voorstellen als een oorlog tussen etnische groepen, 'een gekend fenomeen' op het Afrikaanse continent, was deze massamoord het resultaat van politieke manipulatie, die gevoed werd door een racistische ideologie en een destructieve utopie. Het georganiseerd doen verdwijnen van de Tutsi's in Rwanda is een genocide. Het bijzondere aan deze genocide is dat ze buitengewoon efficiënt is uitgevoerd. In minder dan drie maanden tijd, van april tot juli 1994, werd ongeveer één miljoen mensen vermoord, met andere woorden drie vierde van de Tutsi-bevolking. Ook gematigde Hutu's die zich tegen de raciale anti-Tutsi-politiek verzetten, werden vermoord. Hoe werd deze genocide voorbereid en georganiseerd? Hoe kwamen mensen ertoe hun burens te doden?

Opdrachten

1. Lees aandachtig het stripverhaal (doc. 1) en beantwoord de volgende vragen:

- Wat onderscheidt volgens de leraar Hutu's van Tutsi's?
- Hoe zou je de les van de leraar beoordelen?
- Wie heeft het onderscheid tussen Hutu's en Tutsi's ingevoerd?

2. Welk gegeven op de identiteitskaart (doc. 2) zullen de daders tijdens de genocide gebruiken?

3. Beluister het fragment van 'Radio Télévision des Mille Collines' (RTLM) (doc. 3) op het vimeokanaal van Kazerne Dossin: <http://vimeo.com/kazernedossin>

- Onderlijn in de uitgeschreven tekst de woorden waarmee de Tutsi's worden aangeduid.
- Tot wat zet deze radioboodschap aan?

4. Lees nu doc. 4, 'Een goed georganiseerde genocide'. Op welke manieren heeft de administratie een rol gespeeld in de Rwandese genocide? Geef drie elementen.

- 1.
- 2.
- 3.

5. Lijst nadat je alle documenten hebt doorgenomen, drie elementen op die er toe bijdragen dat mensen hun burens doden en uitvoerders worden van extreem massageweld.

Antwoorden

1. De Tutsi's zijn volgens de leraar afkomstig uit Egypte en zouden veel later dan de Hutu's in Rwanda aangekomen zijn. Omdat ze runderen en wapens hadden, konden ze profiteren van de arme Hutu's. De Hutu's zouden de slaven van de Tutsi's geweest zijn.

- De leraar geeft een racistische les. Hij maakt van de Hutu's slachtoffers en stigmatiseert de Tutsi's.
- 'Hutu, Tutsi...het zijn woorden die de Blanken hebben uitgevonden om ons te kunnen onderscheiden.'

Om hier dieper op in te gaan:

Na 1918, nog tijdens de koloniale* periode (1897-1962), voert de Belgische administratie in Rwanda de 'raciale classificatie' in. Er leven drie 'etnische bevolkingsgroepen' in het land: Hutu's (de meerderheid), Tutsi's en Twa's. Dit onderscheid dat vastgelegd werd door de kolonisator*, berust op geen enkel objectief criterium. De drie bevolkingsgroepen* leven immers in hetzelfde gebied, hebben dezelfde godsdienstige overtuigingen en spreken dezelfde taal. De Duitse en daarna de Belgische kolonisten doen beroep op een raciaal waanbeeld. De Tutsi's worden door hen beschouwd als 'blanke zwarte': men kent hen een hogere intelligentie toe en ze zouden 'gemaakt' zijn om te leiden. Men ziet hen als 'rijke herders' en de Hutu's als 'lompe boeren'.

2. Het gegeven 'ethnie'* (etnische bevolkingsgroep): Dit is een identiteitskaart van een Tutsi. Het document met vermelding van de bevolkingsgroep werd in de jaren 30 door de koloniale Belgische administratie ingevoerd.

3.

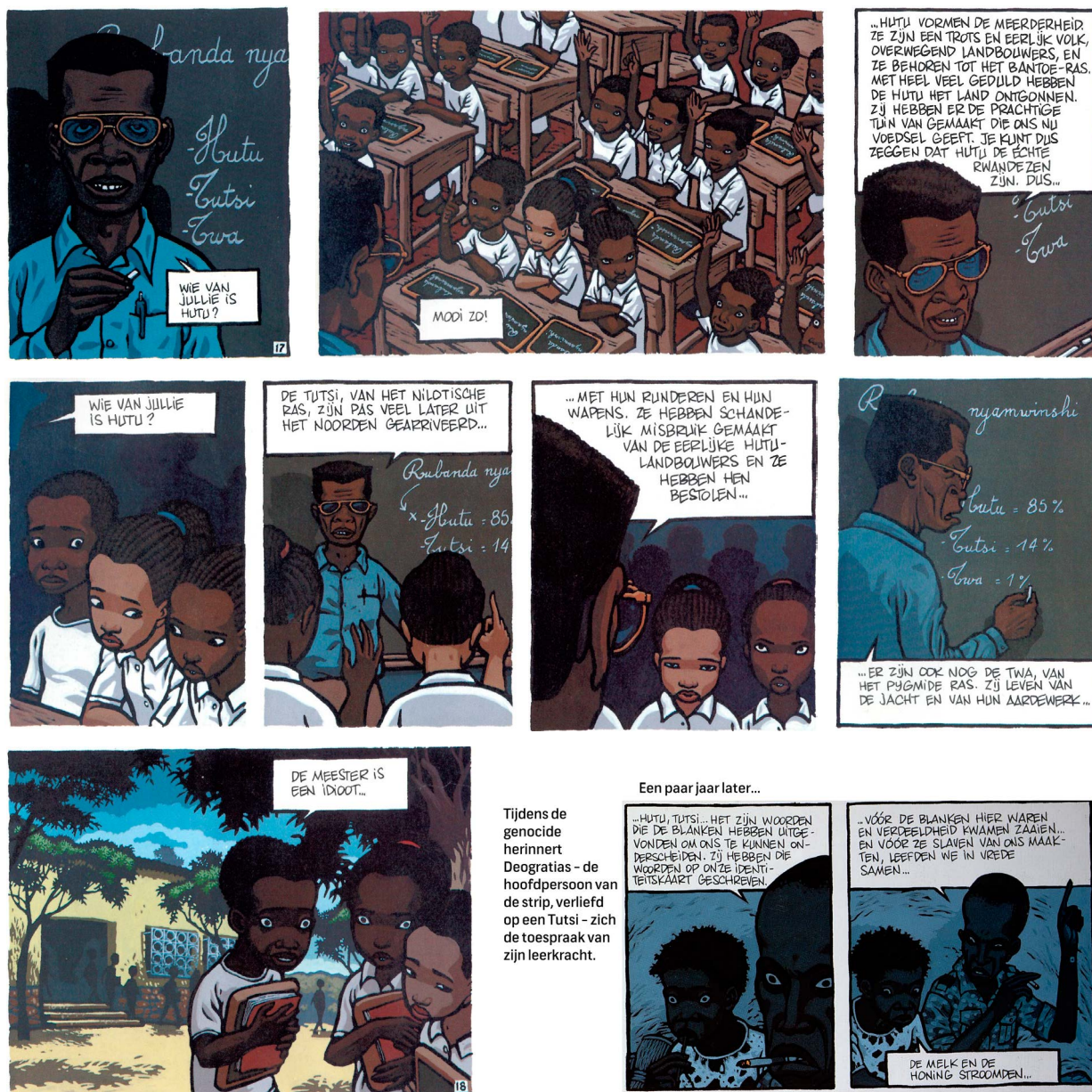
- Woorden die naar de Tutsi's verwijzen: 'kakkerlakken*', 'een bende die maar 10% van de bevolking vertegenwoordigt', 'vuil ras'.
- Deze boodschap, gericht aan de Hutu's, zet aan tot haat en stelt het uitmoorden van de Tutsi's voor als enige oplossing.

4. De administratie bepaalt 1) de datum van de uitroeiing, 2) stelt het openbaar vervoer ten dienste van de milities, 3) mobiliseert de weinige vrachtwagens die er zijn om de lichamen te verzamelen, (4) verzamelt de vluchtelingen op één plek en plaatst ze onder bewaking.

5. Mogelijke elementen: het strikte onderscheid tussen Hutu's en Tutsi's in de geest van de bevolking, de haat die door middel van propaganda (via de media) is verspreid, het ontmenselijken van het slachtoffer ('verderlijking' en 'objectiveren' van de Tutsi's), de steun van de administratie.

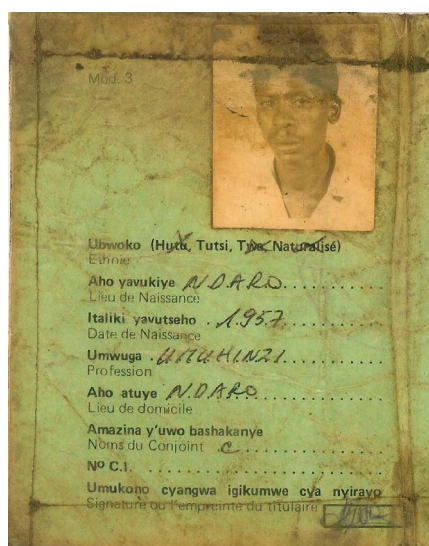
Lesimpulsen

Doc. 1: Pagina uit de strip *Deogratias*

* Nilotisch: afgeleid van de Nijl, volk uit Egypte

STASSEN, J.-P., *Deogratias*, Dupuis (Vrije Vlucht), 2000, p. 19-21.

Doc. 2: Rwandese identiteitskaart afgeleverd in 1988

Deze identiteitskaart van Mr. RWAGATARE Tharcisse (37 jaar) werd teruggevonden in een massagraf bij het hospitaalcentrum in Kigali. Archives Remember/ Mutabazi Eugene.

In oktober 1940 moeten alle Joden in België zich in hun woonplaats laten registreren. Hun naam, adres, geboortedatum, beroep, ... wordt zorgvuldig genoteerd. De officiële scheiding van Joden en niet-Joden wordt werkelijkheid. In juli 1941 stempelen de gemeentes 'Juif-Jood' op de identiteitskaart, wat de identificatie vergemakkelijkt. Alle namen en adressen van Joden zullen aan de nazi's overgemaakt worden. Dit maakt nadien hun aanhouding eenvoudiger.

Doc. 3: Fragment van 'Radio Télévision des Mille Collines* (RTLM)'

De volgende geluidsfragmenten werden door 'Radio Télévision des Mille Collines' (RTLM) uitgezonden in april en mei 1994 (tijdens de genocide). 'Radio Télévision Libre des Mille Collines' (RTLM) zendt voor het eerst uit in juli 1993 en promoot het Hutu-extremisme.

Welkom op uw vrije radio !
De leuke radio op 106 FM.
Beste luisteraars, goedendag!
U luistert naar RTLM.
Ik wil graag de jongeren groeten die aan de wegversperring van Kimisagara staan.
Gisteren heb ik hen ontmoet en dansten ze de 'zouk'.
Wees op uw hoede!
Hou zelfs de riolering in het oog!
Geen enkele kakkerlak mag erdoor.
Toon uw woede!
We vechten samen voor onze stad en ons land.
Beste broeders, veel moed!
Blijf luisteren naar RTLM.
Het is precies twee over twaalf.
Het is ondenkbaar dat een bende die maar 10% van de bevolking vertegenwoordigt, de bovenhand zou halen.
Trouwens, nu is het nog maar 8%.
Die mensen zijn echt een vuil ras! Ik weet niet of God ons zal kunnen helpen.
Wij moeten ze uitroeien.
We moeten van hen af.
Het is de enige oplossing.

Vrij naar SIVAN (E.), *Itsembatsemba, 'Rwanda, un génocide plus tard', Memento, 1977.*

Een Amerikaanse professor, Stanton, beschreef acht stappen (zie beeld hierboven) die elke genocide doorloopt. Deze stappen zijn terug te vinden zowel in de Holocaust als in de genocide in Rwanda.

De Hutu's die meewerken aan de Rwandese genocide en de nazi's delen hun manier van aanpak: het ontmenselijken van hun slachtoffers. Voor de nazi's zijn de Joden 'bacillen' waar men zich van moet ontdoen. Voor de betrokken Hutu's zijn de Tutsi's 'kakkerlakken' die men moet uitroeien.

Doc. 4: Een goed georganiseerde genocide

'De administratie ging uitgesproken nauwkeurig te werk bij het toepassen van de uitroeiingspolitiek. (...) In de prefectuur van Kibuye in het westen van Rwanda vonden tussen 15 en 18 april achtereenvolgens vier massaslachtingen plaats: drie in religieuze centra en één in een stadion. Verschillende tienduizenden doden waren het gevolg. De omstandigheden zijn steeds dezelfde. De Tutsi's uit de omliggende bergen zijn naar die plaatsen gevlucht nadat hun huizen in brand werden gestoken en hun vee werd gestolen. Soms zijn het de lokale overheden die hen aanmoedigen om zich te verzamelen. (...) Eens ze verzameld en onder toezicht geplaatst zijn op één en dezelfde plek, worden de vluchtelingen massaal vermoord op een door de lokale administratie vastgestelde datum. Prefecten, burgemeesters, raadgevers en religieuze autoriteiten keuren door hun aanwezigheid en hun adviezen deze massamoord goed. (...) De administratie stelt het openbaar vervoer als transportmiddel ten dienste van de milities. Ook uit het 'verwerken' van de lijken blijkt dat de genocide administratief ondersteund wordt. De prefecten geven blijk van hun kennis van de situatie door de weinige vrachtwagens, vuilkarren en graafmachines te mobiliseren om de achtergelaten lichamen te verzamelen en te begraven in grote massagraven.'

Dumas H., 'Le génocide des voisins', in *L'Histoire*, n°396, février 2014, p.55

Men kan ook een verband leggen tussen de rol van de administratie tijdens de Rwandese genocide en tijdens de Holocaust. De administratie draagt in beide contexten (een deel van) de verantwoordelijkheid. Tijdens de Tweede Wereldoorlog werkte de Belgische administratie mee aan het stigmatiseren, isoleren en vervolgen van de Joden. In oktober 1940 stellen de Belgische ambtenaren zich ten dienste van de nazi-bezetter en start de Jodenregistratie. De Belgische administratie zal nog andere anti-Joodse maatregelen uitvoeren, soms met het nodige enthousiasme. In Rwanda gaat de administratie echter nog een stap verder in haar logica betreffende de genocide. Ze doet meer dan stigmatiseren en vervolgen: In Rwanda organiseren de ambtenaren ook de massaslachtingen en zijn ze aanwezig wanneer deze worden uitgevoerd.

SEBERECHTS F., *Gewillig België: overheid en jodenvervolgning tijdens de Tweede Wereldoorlog*, SOMA, Brussel, 2004-2007.

4. Na de genocide...

Wanneer de genocide in juli 1994 eindigt, is Rwanda een leeggebloed land met ongeveer één miljoen doden en miljoenen vluchtelingen in binnen- en buitenland. Het grootste deel van de infrastructuur is verwoest en geplunderd. Bovendien zijn de psychologische gevolgen angstaanjagend. Wanneer de beulen en de slachtoffers met elkaar geconfronteerd worden, bestaat de uitdaging erin om opnieuw een samenleving op te bouwen aan de hand van een collectief geheugen en door het inrichten van rechtbanken. Maar hoe moet dat?

Opdrachten

1. Ga op youtube. Luister naar het liedje 'Million voices' van Jean Wyclef, soundtrack van de film 'Hotel Rwanda', waarin we ook kinderkoren kunnen horen.

- Welk gevoel roept dit liedje op? Duid aan: Verdriet – woede – melancholie – spijt – wanhoop – angst – hoop – ...
- Uit welke zinnen kan je opmaken dat dit liedje eigenlijk over de genocide in Rwanda gaat? Duid aan in de tekst.
- These are the cry of the children / Rwanda Rwanda / Anybody hear my cry?* Tot wie is deze laatste vraag gericht?
- Welke wens spreekt de zanger uit voor Afrika?

2. Lees doc. 2, 'De rechtspraak na de genocide in Rwanda'.

- In het geval van Rwanda spreekt men over 'een laboratorium van het recht'. Wat is er zo bijzonder aan de juridische afhandeling van de Rwandese genocide?
- Vul de volgende tabel aan:

Naam van de juridische instantie	Categorie veroordeelde personen	Aantal veroordeelde personen

- Bekijk doc. 3 (foto van de Gacaca³) en becommentarieer de volgende uitdrukking over de Gacaca-rechtspraak:
Je moordenaar was je buurman? Je procureur zal je buurman zijn, je advocaat zal je buurman zijn, je rechter zal je buurman zijn.

3. Ga je akkoord met de volgende bewering, of niet? Waarom?

'Ik weet inmiddels ook dat ieder mens plots afschuwelijk slecht kan worden. Ik geloof niet dat genocides ooit zullen stoppen. Ik geloof diegenen niet die zeggen dat we voor de laatste keer het ergste van de afschuwelijkheden bereikt hebben. Wanneer een genocide heeft plaatsgevonden, kan er een andere plaatsvinden, om het even wanneer in de toekomst, om het even waar, in Rwanda of elders; als het motief aanwezig is en men het niet kent.'

Jeannette Ayinkamiye, 17 jaar, overlevende van de genocide in Rwanda.
HATZFELD J., *Dans le nu de la vie. Récits des marais rwandais*, Paris, 2000, p. 33.

Antwoorden

1.

- Alle antwoorden zijn mogelijk.
- 'for the blood spilling in Rwanda', 'I wish that I didn't get burned in Rwanda'.*
- Twee mogelijke antwoorden: enerzijds tot de mensen uit het westen, anderzijds tot God.
- Hij wenst eenheid voor Afrika: *'If America, is the United States of America, Then why can't Africa, be the United States of Africa?'*

2.

- Men spreekt over 'een laboratorium van het recht' omdat na de massamoord op de Tutsi's in Rwanda de meeste beschuldigten na een genocide ooit werden berecht. Door deze genocide werd een verzameling juridische instanties gecreëerd, waarvan sommige specifiek zijn opgericht als antwoord op de tragische gebeurtenissen in Rwanda.

- Aangevulde tabel:

Naam van de juridische instantie	Categorie veroordeelde personen	Aantal veroordeelde personen
International Criminal Tribunal for Rwanda (Rwanda-tribunaal)	Verantwoordelijken op een hoog niveau: militaire of politieke verantwoordelijken, figuren uit de media	75
Buitenlandse rechtbanken	Sommige beschuldigten die naar het buitenland waren gevlucht	Ongeveer 15
Gewone jurisdicties	Personen die beschuldigd worden deelname aan de genocide	+/- 10.000
Gacaca	Personen die beschuldigd worden deelname aan de genocide	+/- 2 miljoen

- Men kan deze uitdrukking interpreteren alsof de genocide een misdaad was die gepleegd werd door en op mensen die kennissen waren van elkaar. De Gacaca's zijn plaatselijke rechtbanken, waar kennissen elkaar berechten

3. Persoonlijke interpretatie van de leerling. De leerkracht kan zich eventueel baseren op het antwoord om een debat te starten.

3 Spreekt uit als Gatsjatsja.

Doc. 1: 'Million voices' door Jean Wyclef, 2005.

Ni ryari izuba, Rizagaruka, Hejuru yacu,
Ni nd' uzaricyeza ricyeza.
[When will the sun return above us?]
[Who will reveal it once again to us?]

Rwanda, Rwanda,
Yeah Rwanda, Rwanda.
They said: "Many are called and few are chosen,"
But I wish some wasn't chosen
for the blood spilling of Rwanda.

They said: "Meshach, Shadrack and Abednego,
Thrown in the fire but you never get burned,"
but I wish that I didn't get burned in Rwanda.

They said: "The man is judged according to his works,"
so tell me Africa, what's your worth?

There's no money, no diamonds, no fortunes
on this planet that can replace Rwanda..

Rwanda Rwanda
Yeah, Rwanda Rwanda
These are the cry of the children
Rwanda Rwanda
Anybody hear my cry?

If America, is the United States of America,
Then why can't Africa, be the United States of Africa?
And if England, is the United Kingdom,
Then why can't Africa unite all the kingdoms
and become United Kingdom of Africa?

Rwanda Rwanda, Rwanda Rwanda
Yeah, yeah.
These are the cries of the children, yeah.
Can anybody out there hear our cries?
Yeah, heavens cry ... Jesus cry.

Lord, did you hear us calling you?
Yeah, Rwanda Rwanda,
Lord, did you hear us calling?
Can you do something in Rwanda?

Rwanda Rwanda, Rwanda Rwanda
I'm talkin' 'bout Jesus; talkin' 'bout
Rwanda Rwanda Rwanda

Talkin' 'bout .. talk'n 'bout ...
Talkin' 'bout .. talk'n 'bout ... talk'n 'bout ...
I wanna play my guitar for Rwanda....

Doc. 2: De rechtspraak in Rwanda na de genocide

Kort na de genocide worden meer dan 100 000 verdachten opgepakt, maar er zijn nog maar een twintigtal magistraten in functie en een groot aantal gerechtsgebouwen zijn vernield.

Om tegen deze straffeloosheid in te gaan en als antwoord op de tekorten van het rechtsapparaat in Rwanda, worden een aantal juridische instrumenten gecreëerd. Een aantal wordt zelfs speciaal opgericht als antwoord op de Rwandese genocide: onder meer het Rwanda-tribunaal en de Gacaca-rechtbanken. De bevoegdheden van deze rechterlijke instanties worden bepaald in functie van de ernst van de misdaden en het niveau van verantwoordelijkheid van de daders.

Op internationaal niveau: De veroordeling van de hoofdverantwoordelijken van de genocide gebeurt op internationaal niveau door het International Criminal Tribunal for Rwanda (Rwanda-tribunaal) en door de rechtbanken in andere landen.

- **Het International Criminal Tribunal for Rwanda (Rwanda-tribunaal)** werd in 1994 door de Verenigde Naties opgericht in Arusha (Tanzania). Het tribunaal is er op schitterende wijze in geslaagd om de hoogst geplaatste verantwoordelijken van de genocide aan te duiden: de militaire en politieke kopstukken, de rol van de media, ... Maar dit tribunaal is ook log, duur en traag. Sinds het eerste proces in 1997 werden slechts 59 processen afgehandeld. 75 zaken werden berecht. In werkelijkheid worden er in Arusha geen processen meer gevoerd. Daartegenover staat dat het tribunaal pas officieel de boeken zal sluiten na de behandeling van het laatste ingediende beroep. Dit staat gepland voor juli 2015.
- **De rechtszaken op basis van universele bevoegdheid:** Meer dan vijftien verdachten werden op basis van de universele bevoegdheid die gekoppeld is aan internationale misdaden berecht door de nationale rechtbanken van de landen waarheen ze gevlucht waren. Er zijn onder meer processen geweest in België, Nederland, Canada, Finland, Zwitserland, Duitsland, Noorwegen, Zweden en momenteel ook in Frankrijk. Het assisenproces dat in 2001 in België plaatsvond, was het tweede in zijn soort wereldwijd. Door de groei van het aantal aanvragen werd de Belgische wet in 2003 gewijzigd, zodat het vandaag onmogelijk is om iemand in België te vervolgen als de dader of het slachtoffer geen band met België heeft.
- **Op nationaal niveau:** Hoewel er processen plaatsvonden op internationaal niveau werd de grote meerderheid van de mensen beschuldigd van deelname aan de genocide veroordeeld door Rwandese rechtbanken.

- **De gewone rechtbanken:** Kort na de genocide startten de burgerlijke en militaire rechtbanken in Rwanda met het vervolgen van personen die beschuldigd werden van deelname aan de genocide. Vanaf 1996 werden er bij de burgerlijke rechtbanken bijzondere kamers opgericht. Naar schatting hebben deze rechtbanken in Rwanda ongeveer 10.000 zaken behandeld, maar de kamers hadden slechts een capaciteit voor het berechten van enkele duizenden beschuldigten per jaar, terwijl er meer dan 100 000 personen in uiterst moeilijke omstandigheden gevangen zaten.

In 1998 bleek dat de rechtbanken aan dit tempo meer dan een eeuw nodig zouden hebben om alle verdachten te berechten. Daarom ontwikkelde de Rwandese regering een aanvullend rechtssysteem: de Gacaca.

- **De Gacaca-rechtspraak :** Hoewel de Gacaca-tribunalen (wat letterlijk grasveld betekent) hun naam ontleen aan de Rwandese traditie, zijn het unieke rechtbanken opgericht in de specifieke context van de genocide en worden zij beheerd door de staat. De processen vinden in open lucht plaats en zijn publiek. De rechters, die geen professionals zijn, worden verkozen door de bevolking, maar passen weliswaar de wet toe. De Gacaca-rechtbanken die tussen 2005 en 2012 actief waren op nationaal vlak, hebben het grootste deel van de rechtszaken in verband met de genocide beoordeeld. Volgens de autoriteiten hebben de Gacaca-tribunalen het mogelijk gemaakt om ongeveer twee miljoen aanklachten te bekijken. 65% van de beklaagden werd veroordeeld tot een straf, gaande van teruggave van de geplunderde bezittingen, tot gevangenisstraffen van een jaar tot en met levenslang. Door zich hoofdzakelijk te baseren op de bekentenissen van de beschuldigten, was dit systeem met behulp van de bevolking in staat om snel processen af te handelen, het aantal gevangenen te verminderen en een beter inzicht te geven in wat zich in 1994 had afgespeeld. Deze werkwijze heeft echter ook zwakke punten, zoals het gebrek aan juridische bijstand voor de beschuldigten, en werd gekenmerkt door misbruik (valse beschuldigingen, intimidatie van getuigen, corruptie van rechters en politieke inmenging).

Doc. 3: De Gacaca, rechtbanken in open lucht

Een man getuigt voor een Gacaca-rechtbank. De getuigen en de beschuldigten zijn burens.
Elisa Finocchiari, 2006, Creative Commons.

Als aanvulling op deze juridische mechanismen en als antwoord op de uitdagingen van de heropbouw van een verscheurd en getraumatiseerd land, zijn verschillende officiële en niet-officiële initiatieven ontstaan om op nationaal en lokaal niveau herdenkingsrituelen en -plaatsen uit te werken.

'De Rwandese genocide werd beperkt geïnstitutionaliseerd, ook al was de massamoord duidelijk voorbereid en gecoördineerd. Het moorden gebeurde bij daglicht, in de bergen, door daders die de burens van hun slachtoffers waren. Deze situatie staat in enorm contrast met de Holocaust, die op bevel werd uitgevoerd door militairen of in gaskamers, met andere woorden op afgesloten plekken.'

GARAPON A., 'Un laboratoire de justice', in *L'Histoire*, n° 396, février 2014, p. 65.

Van Neurenberg naar Arusha

Het Neurenberg-tribunaal was het eerste internationale straftribunaal. Het werd opgericht door de grootmachten die in 1945 de Tweede Wereldoorlog hadden gewonnen. Het doel van het Neurenberg-tribunaal bestond eruit de oorlogsmisdadigers van 1939-1945 te berechten op basis van vier mogelijke aanklachten: het smeden van een complot, misdaden tegen de vrede, oorlogsmisdaden en misdaden tegen de menselijkheid. Nadien evolueerde de internationale rechtspraak. In de jaren 90 ontstonden internationale straftribunalen, gespecialiseerd in het veroordelen van de verantwoordelijken van de massamoorden in ex-Joegoslavië (International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia in Den Haag) en in Rwanda (International Criminal Tribunal for Rwanda in Arusha). In tegenstelling tot het Neurenberg-tribunaal, werden deze twee instanties opgericht door de Veiligheidsraad van de VN. Het is belangrijk om vast te stellen dat de term 'genocide' pas in 1948 opduikt, een begrip dat ten tijde van het proces in Neurenberg nog niet bestond. Het Neurenberg-tribunaal berechtte echter ook alleen politieke en militaire verantwoordelijken van de Tweede Wereldoorlog en de Holocaust.

In Rwanda werd een rechtspraak gecreëerd om zowel de opdrachtgevers als de uitvoerders te kunnen berechten. Het Neurenberg-tribunaal onderzocht slechts 22 beschuldigten, waaronder de hoogste vertegenwoordigers van het naziregime. Duizenden andere nazi's werden berecht en veroordeeld door rechtbanken van de geallieerden en in Oost-Duitsland. Het Rwanda-tribunaal heeft tot op vandaag slechts 75 rechtszaken beoordeeld. Daarnaast bogen de nationale rechtbanken en Gacaca's zich over meer dan twee miljoen zaken.

DUPAQUIER J.F., *La justice internationale face au drame rwandais*, Karthala, Paris, 1996, p. 99.

BESLUIT

Sinds 1995 is 7 april –de dag waarop de genocide in 1994 begon– in Rwanda een herdenkingsdag. Gedurende twintig jaar zijn er honderden gedenktekens opgericht. Elk jaar worden er tijdens de maand april in het hele land herdenkingen

gehouden. De Rwandese overheid is zich bewust geworden van de noodzaak om de genocide te erkennen, van het belang van de verzoening en van de noodzaak om de huidige en toekomstige generaties de genocide niet te laten vergeten. Op 7 januari 2014 verklaarde Louise Mushikiwabo, de Rwandese minister van Buitenlandse Zaken: *'We zijn ons ten volle bewust van de moeilijkheden en de uitdagingen op de weg die we nog moeten afleggen om een natie uit te bouwen, wat geen gemakkelijke opgave is, vooral door de erfenis van een genocide'*⁴.

Waaruit bestaan deze uitdagingen? Wat is de huidige situatie in Rwanda?

In de hoop de Rwandese bevolking samen te brengen in nationale eenheid, heeft de regering wettelijke en politieke maatregelen getroffen om het negationisme te sanctioneren en het onderscheid in etnische categorieën af te schaffen. Zo werd de vermelding van de etnische bevolkingsgroep op de identiteitskaart afgeschaft. Ondanks deze initiatieven, blijft het wantrouwen tussen de gemeenschappen voelbaar. De bevolking voelt een zekere weerstand om samen te leven onmiddellijk na de genocide. Belangrijke economische ontwikkelingen hebben bijgedragen aan de heropbouw van het land. Op twintig jaar tijd is Rwanda erin geslaagd zijn economie te herstellen. Deze vertoont vandaag een jaarlijkse groei van 7%. Nochtans blijft de strijd tegen armoede de belangrijkste uitdaging. Als dichtst bevolkt land van Afrika, heeft Rwanda te kampen met een zware belasting van zijn grond. Dit beperkt de rendabiliteit van Rwanda's landbouwactiviteiten waarvan 70% van Rwandezers afhankelijk is.

Op politiek vlak levert de strijd tegen corruptie en voor de gelijkheid tussen man en vrouw zeer bemoedigende resultaten op. Maar het gezag, dat sterk geconcentreerd is binnen het RPF*, heeft moeite met het democratisch pluralisme. Er blijven belangrijke hinderpalen bestaan, vooral op het vlak van vrije meningsuiting en het verenigingsrecht. Wat de rechtspraak betreft, moet het Rwanda-tribunaal zijn werkzaamheden in 2015 afsluiten. In 2012 had Rwanda al een einde gemaakt aan de werking van zijn volkstribunalen, de Gacaca.

LEXICON

Alle woorden in de fiche aangeduid met een sterretje worden hieronder uitgelegd.

Kakkerlak

Inyenzi en kinyarwanda. Verwijst oorspronkelijk naar de Tutsi-vluchtelingen die in de jaren 60 het Rwandees territorium probeerden binnen te dringen tijdens nachtelijke overvallen. Later slaat deze term op de hele Tutsi-bevolking.

Kolonisatie

Actie die aanduidt dat kolonies worden opgericht. Een kolonie is een gebied dat bezet wordt door een natie (m.a.w. kolonisator) buiten haar eigen grenzen. Kolonisatie bestaat uit de verovering, het administratief beheren en de exploitatie van het gebied, de bevolking en de grondstoffen van het land.

Etnische bevolkingsgroep

Groep mensen die dezelfde taal en cultuur delen.

RPF – Rwandees Patriottisch Front

Oorspronkelijk een guerrillabeweging, nadien een politieke partij die officieel opkomt in december 1987. Het grootste deel van de leden van het RPF komt uit de Tutsi-bevolking die Rwanda ontvluchtte na slachtpartijen in 1959, 1963 en 1973. De kern van de RPF-leiders komt uit de Rwandese diaspora in Oeganda.

Genocide

- Volgens Lemkin: De term 'genocide' werd in 1944 bedacht door Raphael Lemkin, een Pools-Joodse professor in Amerikaans recht. De term werd afgeleid van het Griekse *genos* ('aard', 'soort') en *cide*, dat terugslaat op de Latijnse term *caedere* ('doden', 'uitmoorden'). De term verscheen voor het eerst in Lemkins studie *Rule in Occupied Europe* in 1944 en wordt gedefinieerd als de vernietiging van een volk of een etnische bevolkingsgroep.
- Volgens de Verenigde Naties: In 1948 ondertekent de VN het Verdrag inzake de Voorkoming en de Bestrafing van Genocide. Artikel II preciseert: 'Een genocide omvat minstens één van volgende handelingen die bedoeld zijn om volledig of gedeeltelijk een nationale, een etnische, een raciale of een godsdienstige bevolkingsgroep te vernietigen door: a) het doden van leden van de groep, b) de mentale of fysieke integriteit van de leden van de groep te ondermijnen, c) de bewuste onderwerping van de groep aan levensomstandigheden die gericht zijn op totale of gedeeltelijke fysieke vernietiging, d) maatregelen die erop gericht zijn om geboortes te verhinderen binnen de groep en e) verplichte overplaatsing van de kinderen uit de groep naar een andere groep.'

VN (Verenigde Naties)

De Verenigde Naties is een internationale organisatie die in 1945 werd gesticht met als doel het garanderen van de vrede en de internationale veiligheid, het ontwikkelen van vriendschapsrelaties tussen de verschillende naties, het coördineren van de acties van de naties en het hen bieden van hulp in de strijd tegen armoede, honger, ziektes en analfabetisme. De VN streeft ernaar om samen betere levensvoorwaarden te creëren en het respect voor de Rechten van de Mens in het algemeen te verzekeren.

RTL

'Radio-télévision libre des Mille Collines' werd opgericht in 1993. De zender was het belangrijkste kanaal voor anti-Tutsi-propaganda, in de vorm van redevoeringen, liedjes en aanklachten, ontwikkeld door Hutu-extremisten.

⁴ 'Vingt ans après le génocide, le Rwanda se souvient', artikel verschenen op 7 januari 2014, Lapresse.ca.

Academische boeken

- CHRETIEN, J.P. (dir.), DUPAQUIER, J.F., KABANDA, M. en NGAR-AMBE, J., *Rwanda: Les médias du génocide*, Paris, Karthala, 1995.
- DALLAIRE, R., *Shake Hands with the Devil: The Failure of Humanity in Rwanda*, DaCapo Press, 2004.
- DES FORGES, A., *Aucun témoin ne doit survivre. Le génocide au Rwanda*, Human Right Watch, FIDH, Karthala, 1999.
- DESTEXHE, A., *Rwanda. Essai sur le Génocide*, éd. Complexe, 1994.
- DE STOOP, C., *Het complot van België*, De Bezige Bij, 2007.
- DE TEMMERMAN, E., *De doden zijn niet dood. Rwanda, een ooggetuigenverslag*, Arbeiderspers, 1994.
- DUMAS H., « Le génocide des voisins », in *L'Histoire*, n° 396, février 2014, p. 48-57.
- FRANCKE, D., *Rwanda. Généalogie d'un génocide*, éd. Les petits livres, 1997.
- LARSON, C., *As We Forgive. Stories of Reconciliation*, Zonder- van, Grand Rapids, Michigan, 2009.
- MELVERN, L., *A People Betrayed. The Role of the West in Rwanda's Genocide*, Zed Books, London, New York, 2000.
- MUSHIKAWABO, L. – KRAMER, J., *Rwanda Means the Universe. A Native's Memoir of Blood and Bloodlines*, St. Martin's Press, 2006.
- PRUNIER G., *Rwanda, le génocide*, Editions Dagorno, Paris, 1999.
- THOMPSON, A. (Ed.), *The Media and the Rwanda Genocide*, Pluto Press: Londen & Fountain Publishers, Kampala, 2007.
- VAN HAPEREN M., 'De genocide in Rwanda, 1994', in *De Holocaust en andere genociden*, NIOD Instituut voor Oorlogs-, Holocaust- en Genocidestudies, Amsterdam University Press, Amsterdam 2012, p. 9-121.
http://www.niod.nl/sites/niod.nl/files/Holocaust%20en%20andere%20genociden_0.pdf
Voor leraren is dit boek gratis te bestellen. Neem contact met het NIOD: <http://www.niod.nl/>

Boeken-getuigenissen

- CRUVILLIER T., *Le tribunal des vaincus*, Calmann-Lévy, Paris, 2006.
- GOUREVITCH, PH., *Ze maken ons allemaal dood... Verhalen uit Rwanda*, Atlas, 2000.
- HATZFELD J., *Dans le nu de la vie. Récits des marais rwandais*, Seuil, Paris, 2000.
- HATZFELD, J., *Het seizoen van de machetes. Het verhaal van de daders*, Bezige Bij, 2004.
- HATZFELD J., *De Strategie van de Antilopen*, Bezige Bij, Amsterdam, 2008.
- KAYITESI, A., *Wij leven nog. Een persoonlijk verhaal over de genocide in Rwanda*, Truth & Dare, 2005.
- KAYITARE P., *Tu leur diras que tu es hutue*, André Versaille, Paris, 2011.
- VANDERMEERSCH D., *Comment devient-on génocidaire ?*, GRIP, Bruxelles, novembre 2013.

Strips

- JANSSEN J., *Muzungu. Sluipend Gif*, Wonderland Half Vier Productions, 1997. (BD en néerlandais)
- STASSEN, J.-P., *Deogratias*, Dupuis (Vrije Vlucht), 2000.

Documentaire

- COLLARD M.F., *Rwanda, à travers nous, l'humanité ...*, 2005, 1u05.
- DE TEMMERMAN E., *De doden zijn niet dood*, 1995, 50 min.
- FRONTLINE, *Ghosts of Rwanda*, 2004, 2u.
Voor een lage resolutie preview:
<http://www.youtube.com/watch?v=zeClZJ-yRaA>
RCN Justice & Démocratie, *Si c'est là, c'est ici*, met Nederlandse ondertiteling, Brussel, 2014.

Fictiefilms

- CATON-JONES M., *Shooting Dogs*, 2006, 1u54.
- FAVREAU R., *Un dimanche à Kigali*, 1u58.
- GEORGE T., *Hotel Rwanda*, 2005, 2u.
Educatief pakket over de film Hotel Rwanda op www.kfd.be
Als je registreert, kan je op de site van Kinopolis Film Distribution gratis een didactisch pakket downloaden dat Sylvain De Bleckere (UHasselt) bij de film Hotel Rwanda schreef.

Websites

- www.herinneringseducatie.be
Op deze site vind je andere herinneringseducatieve projecten, achtergrondinformatie, nieuws en uitleg over het BCH.
- www.ictr.org
International Tribunal for Rwanda.
- www.kigalimemorialcentre.org/
Officiële site van het Memoriaal van Kigali. Op deze link vind je getuigenissen van overlevenden.

Getuigen uitnodigen/contacteren, getuigenissen verzamelen, een lezing organiseren...

- **Getuigenbank van het Vredescentrum**
Bezoek de website van de getuigenbank en vind een spreker die de Rwandese genocide van dichtbij of van ver meegemaakt heeft : www.getuigenbank.be
- **IBUKA – Mémoire et Justice vzw**
Vzw die de herinnering aan de Rwandese genocide levendig wil houden.
www.ibuka.be (Je mag een bericht achterlaten).
- **RCN Justice & Démocratie NGO**
<http://www.rcn-ong.be/> | info@rcn-ong.be | 02/347.02.70